

Het *Toponymisch* Woordenboek van Oost- en Zeeuws-Vlaanderen. Mogelijkheden en beperkingen⁽¹⁾

Ter inleiding

Als geen andere Belgische provincie kan Oost-Vlaanderen terugblikken op een uitzonderlijke naamkundige traditie. Deze bevoorrechte positie is uiteraard niet uit de lucht komen vallen. Onder meer de onuitputtelijke rijkdom van de oudste bronnen en de aandacht van geleerden als een Joseph Mansion, een Adriaan Verhulst, een Maurits Gysseling en een Cecile Tavernier-Vereecken zijn daar niet vreemd aan en hebben onloochenbaar als gangmaker gefungeerd. Ik hoef hier slechts te verwijzen naar het ‘Liber Traditionum’ (midden 11de eeuw) en het ‘Liber Traditionum Antiquus’ (midden 10de eeuw) van de Sint-Pietersabdij en naar de bekende ‘Codex 30’, met onder meer het oudste goederenregister van de Sint-Baafsabdij van 1227 en alle deskundige ijver waarmee deze documenten onder de loep werden genomen en uitgegeven: in 1906 door Arnold Fayen, in 1950 door Maurits Gysseling en Anton Koch en in 1964 door Maurits Gysseling en Adriaan Verhulst. En dan heb ik het nog niet over de eindeloze charterreeksen van beide abdijen en over de duizenden andere stukken nagelaten door kerkelijke en wereldlijke instellingen.

⁽¹⁾ Een eerste versie van dit artikel werd gepubliceerd in het Cultureel Jaarboek van de provincie Oost-Vlaanderen van 2008 (verschenen in 2010) onder de titel ‘De stille wording van een groots provinciaal project: het ‘Toponymisch Woordenboek van Oost- en Zeeuws-Vlaanderen (tot 1500)’ op basis van het door dr. Maurits Gysseling en andere onderzoekers nagelaten materiaal, exhaustief aangevuld’. Bij deze eerste versie kreeg ik kostbare vingerwijzingen van Dirk De Wulf, die het project vier jaar begeleidde voor de dienst Cultuur van de provincie Oost-Vlaanderen.

Daardoor en mede onder impuls van het oeuvre van Jan Lindemans uit de Leuvense School heeft het dorpsmonografische onderzoek in de provincie Oost-Vlaanderen aldus vrij vroeg een hoge vlucht genomen. Ik beperk mij tot de productiefste auteurs: Marcel Bovijn voor de streek van Dendermonde (vanaf 1949), Hendrik Vangassen voor Ninove en omstreken (vanaf 1949) met bijzonder waardevolle aanvullingen door Dirk Van De Perre (vanaf 1990), Jozef De Brouwer voor de streek van Aalst (vanaf 1950), Aloïs Maris en Jerome Smet voor het Waasland (vanaf 1976 en 1999), ikzelf voor centraal Zuid-Oost-Vlaanderen (vanaf 1986) en Luc Goeminne voor de streek van Deinze (vanaf 1999). Een bijzondere plaats wordt hier ingenomen door de monumentale reeks 'Meetjeslandse toponiemen tot 1600' (vanaf 1989) van de Stichting Achiël De Vos, met materiaal voor 36 gemeenten, verzameld door Achiël De Vos en Luc Stockman en digitaal bewerkt door Jozef Vandevaire. Onder de leiding van de Gentse hoogleraren Johan Taeldeman en Magda Devos en van Jan Luysaert (die inmiddels nu tevens de streek rond Nevele tot zijn werkterrein gemaakt heeft), Paul Van de Woestijne, Geert Andries en Hugo en Walter Notteboom publiceert genoemde stichting met de regelmaat van een klok voortreffelijke en tegelijk 'leesbare' monografieën. Voorts zagen in onze provincie heel wat 'losse' dorpsmonografieën het licht, veelal als publicatie van een universitaire scriptie. Terwijl Brussel en het in het naamkundige vlak ooit zo roemruchte Leuven het steeds meer laten afweten, mag het een geluk heten dat Gent met professor Magda Devos op kop het onderzoek met vakmanschap en engelengeduld leidt en er aldus in slaagt scripties van een heel hoog kwalitatief niveau naar hun voltooiing te voeren.

Onder de monografieën vallen eveneens de toponymische studies van de steden en de stadjes. Ook hier – met 'Gent's vroegste geschiedenis in de spiegel van zijn plaatsnamen' van M. Gysseling (1954) – als lichtend voorbeeld, is Oost-Vlaanderen zeker niet ten achteren gebleven: Aalst, Deinze, Dendermonde, Eeklo, Geraardsbergen, Ninove, Oudenaarde, Sint-Niklaas en Ronse... urbane toponymie die kan tellen!

Wat een ruimere radius betreft, verdient Noël Kerckhaert met zijn (door lichte tekorten ontsierd) zedelig levenswerk 'Oude

Oostvlaamse huisnamen' (1977-1993) uitgegeven door het provinciebestuur van Oost-Vlaanderen, meer dan een eervolle vermelding. Ter oriëntering zijn eveneens nog steeds waardevol: 'Geschiedenis van de gemeenten der provincie Oostvlaanderen' (1864-1903) van Frans De Potter & Jan Broeckart en verder, voor de gemeenten van het uiterste zuidoosten, 'Het parochie-wezen in Brabant tot het einde van de 13^e eeuw' (1969-2001) van Jan Verbesselt. Het was een hart onder de riem dat voorts nog twee kostbare onuitgegeven bestanden ter beschikking werden gesteld van het project, namelijk de toponymische excerpten van het Landboekenproject van Heemkunde Oost-Vlaanderen en de verzameling-Vercauteren betreffende de Gentse straatnamen (met bijzondere dank aan dr. Erna Vercauteren).

Voor Zeeuws-Vlaanderen is er het 'Woordenboek der Toponymie van Westelijk Vlaanderen, Vlaamsch Artesië, het Land van den Hoek, de graafschappen Guines en Boulogne, en een gedeelte van het graafschap Ponthieu' (1914-1931) van Karel De Flou, met name voor het zgn. voormalige vierde district van Zeeland, d.w.z. het gebied ten westen van de Braakman, dat ooit behoorde tot het Brugse Oost-Vrije een dat vóór hem ook al behandeld was door G.P. Roos in diens 'Beknopt Geschied- en Aardrijkskundig Woordenboek van Zeeuwsch Vlaanderens Westelijk deel' (1874). Zeer waardevolle en zelfs overvloedige toponymische documentatie en kaartmateriaal vindt men in de historisch-geografisch opgevatte publicaties van Adrie de Kraker (1991, 1993, 1997) en Maria Karoline Elisabeth Gottschalk (1955, 1957, 1984), waarover hieronder meer. Eveneens vanuit historisch oogpunt vindt men de straatnamen van Hulst en Aardenburg behandeld in de publicaties van Piet Brand (1972) en Luc Stockman (1999).

Het zoveelste project van een groot leermeester

M. Gysseling zal eeuwig blijven leven door de realisatie van drie gigantische projecten: het 'Toponymisch Woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland (tot 1226)' (1960), het Corpus van Middelnederlandse

teksten (tot en met het jaar 1300)(1977-1987) en de 'Inventaris van het Archief van Sint-Baafs en Bisdom Gent tot eind 1801' (1997 en 1998, postuum). Toen hij overleed, liet hij verder nog na: een onuitgegeven 'Antroponymisch Woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland (tot 1226)', een onuitgegeven bewerking van Julius Pokorny's 'Indogermanisches Etymologisches Wörterbuch' en ten slotte een onvoltooid 'Toponymisch Woordenboek van Oost- en Zeeuws-Vlaanderen (tot 1500)', waarvoor volgens hem de helft van het materiaal verzameld was.

Over dat laatste gebied had hij al tal van 'overzichten' en 'deeloverzichten' gepubliceerd, zo voor Oost-Vlaanderen (1949, 1978), Zeeuws-Vlaanderen (1953/54, 1993), het Waasland (1956), de streek rond Gent (1980, 1986, 1988) en ook nog sporadisch voor Zuid-Oost-Vlaanderen en de streek van Beveren.

Toen hij mij op de jaarvergadering van 23 oktober 1996 als nieuw lid van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde begroette, drukte M. Gysseling de wens uit dat ik (onder meer) de materiaalverzameling van zijn 'Toponymisch Woordenboek van Oost- en Zeeuws-Vlaanderen (tot 1500)' zou voortzetten en het project zou voltooien. Ik aanvaardde meteen.

Op 24 november 1997 verliet de grote taalkundige ons definitief te Gent, onverwacht en voortijdig. Naast zijn naamkundige bibliotheek, liet hij mij via de Academie een vracht doorlopend alfabetische geordende steekkaarten na met toponymische excerpten uit bronnen m.b.t. de genoemde geografische omschrijving.

Heel die materiaalberg dateert uit de jaren vijftig, toen M. Gysseling nog continu als archivaris op het Gentse Rijksarchief werkte. Doordat bij die berg ongelukkig geen echte lijst van de geëxcerpeerde bronnen behoorde – in de nalatenschap vond ik wel een aantal weliswaar nuttige aantekeningen op losse strookjes – moest ik zelf alle steekkaarten bekijken en zo een reconstructie maken. Een tweede deel van de nalatenschap zat nog in enveloppen en bleek betrekking te hebben op het archief van de Sint-Baafsabdij. Dat deel dateert van later, toen M. Gysseling zijn inventaris van het archief van Sint-Baafs

samenstelde. Hoe dan ook, de eindconclusie kon luiden dat het gros van de nagelaten bouwstoffen materiaal geput uit het Gentse Rijksarchief betrof.

Nadat veel tijd verloren was zette (op mijn persoonlijk verzoek) – als onverhoopt hemels geschenk – het provinciebestuur van Oost-Vlaanderen het licht op groen voor de cofinanciering van het project bij wijze van overheidsopdracht. Concreet betekende zulks dat ik van 1 september 2003 tot 30 augustus 2007 ongehinderd kon doorwerken aan het project. Na die datum werkte ik nog ruim een jaar door aan het opnemingswerk tot het helemaal af was. Vanaf 2009 begon ik het materiaal te sorteren, wat op zichzelf geregeld aanleiding gaf tot vernieuwd archiefonderzoek. Nadat ik al een groot deel van het materiaal doorlopend alfabetisch had geordend (systeem Gysseling), kwam ik evenwel tot de conclusie dat de precieze lokalisering van de toponiemen (iets waar M. Gysseling steeds, uit eigen ervaring op gehamerd had) nog te wensen overliet. Uiteraard ook het correcte samenstellen van de lemma's leed hier erg onder. Begin 2010 besloot ik dan om het hele puzzelwerk over te doen: voor Oost-Vlaanderen per dorp, voor Zeeuws-Vlaanderen indien mogelijk per dorp en, zo niet, per geestelijk domein, per waterschap of desnoods per ambacht. Op het einde van 2012 hoop ik die taak tot een einde te hebben gebracht, zodat het materiaal dan definitief bij het materiaal van M. Gysseling kan worden gevoegd.

Naar een Oost-Vlaamse De Flou

Het op het getouw gezette project roept spontaan zijn West-Vlaamse pendant en verre voorloper in de tijd op: het al genoemde 'Woordenboek der Toponymie van Westelijk Vlaanderen, Vlaamsch Artesië, het Land van den Hoek, de graafschappen Guines en Boulogne, en een gedeelte van het graafschap Ponthieu' van Karel De Flou, de noeste West-Vlaamse werker die er door onverdroten opnemingswerk (1879-1921) in geslaagd is een monumentum aere perennius te realiseren. Immers, het merendeel van zijn excerpten gebaseerd op originelen is correct getranscribeerd en door een nauwkeurige bronopgave perfect

controleerbaar (eigen verificatie). I.p.v. de onvolkomenheden uit te vergroten, trek ik er hieronder liever lessen uit bij het formuleren van de richtlijnen die ik zelf probeer te volgen.

Bij het samenstellen van een woordenboek beoogt men vanzelfsprekend zoveel mogelijk materiaal te verzamelen uit bronnen van diverse aard en uit diverse hoeken zodat de kans op lacunes zoveel mogelijk gereduceerd wordt. In de archiefdepots vindt men veelal handzame verzamelingoverzichten en gedetailleerde inventarissen.

Voor mijn onderzoeksgebied in het bijzonder is er als vademecum op maat: de 'Bronnen voor de agrarische geschiedenis van het middeleeuwse graafschap Vlaanderen' van Beatrijs Augustyn, Hans Rombaut e.a. (1983-1991, delen 1-3; deel 4 moet nog verschijnen), voor Zeeuws-Vlaanderen aan te vullen met Maria Gottschalks 'Historische geografie van westelijk Zeeuws-Vlaanderen' (1955, 1957: delen 1 en 2) en 'De Vier Ambachten en het Land van Saaftinge in de middeleeuwen: een historisch-geografisch onderzoek betreffende Oost Zeeuws-Vlaanderen' (1984). Uiteraard vindt men honderden nuttige hints in studies allerhande, niet het minst in de toponymische dorpsmonografieën.

Met al deze hulpmiddelen onder de arm, bracht de in Oudenaarde (archief van stad, ocmw, kerk van Pamele en Sint-Walburgakerk) begonnen odyssee mij tot in de volgende archiefdepots: het Algemeen Rijksarchief in Brussel; het Rijksarchief van Anderlecht, Antwerpen, Bergen, Beveren, Brugge, Doornik, Kortrijk, Leuven, Namen en Ronse, het Nationaal Archief in Den Haag en het Zeeuws Archief in Middelburg, het Stadsarchief van Aalst, Aardenburg, Brugge, Dendermonde, Gent, Hulst, Lokeren, Mechelen en Sint-Niklaas, het ocmw-archief van Brugge, het archief van het hospitaal van Lessen, het archief van het Maria Middelaarsziekenhuis in Gent en dat van het klooster van Velzeke, het archief van de abdijen van Affligem, Bornem, Dendermonde en Waasmunster, het archief van de kathedraal van Antwerpen en dat van de kerk van Elversele, het archief van het département du Nord in Rijsel, het archief van het département de la Somme in Amiens, de Koninklijke Bibliotheek in Brussel, de Bibliothèque Nationale

in Parijs en de British Library in Londen, de handschriftenafdeling van de Universiteitsbibliotheek in Gent, de stadsbibliotheken van Kortrijk, Dowai en Verdun en de bibliotheek van het Oudheidkundige Kring van het Land van Waas en ten slotte een aantal privé-archieven (zoals dat van de familie Arenberg in Edingen), waarvan er ongetwijfeld een aantal onbekend en derhalve niet onderzocht zullen blijven.

M. Gysseling had zich in grote lijnen beperkt tot het excerpere van de charters en de oudste renteboeken bewaard op het Gentse Duivelsteen, waar hij destijds werkte. De rest van het werk bleef voor mij. Als een eindeloze vlakte waren dat onder meer de voor heel het onderzochte gebied zo representatieve registerreeksen van de Gentse schepenbanken van Gedele (Staten van goed) en Keure (Akten en contracten) bewaard in het Gentse Stadsarchief. Van die laatste reeks bestaan voor de grote landbouwverpachtingen tot 1600 erg bruikbare inventarissen van de hand van Achiël De Vos (1958, 1960). Gelukkig mocht ik van de microfilms die van beide reeksen bestaan, dubbels bestellen bij de Genealogical Society of Utah, waardoor het opnemingswerk in het archief zelf in niet onbelangrijke mate kon worden voorbereid. In principe hoefde ik hier het door de Stichting Achiël De Vos voor het Meetjesland verrichte werk niet meer over te doen; ik beperkte mij daarom tot het controleren van de excerpten uit de periode tot ca. 1450. Tot deze datum excerpeerde ik voor de rest van het gebied de registers zo grondig mogelijk, voor de periode daarna ging ik wat vlugger tewerk: vanaf dan keren dezelfde contracten en erfenisbeschrijvingen ook steeds meer om de generatie terug.

Naast een aanzienlijke geografische een aanzienlijke chronologische uitbreiding

Zoals hierboven mocht blijken, had M. Gysseling er al voor geopteerd om ook het toponymisch materiaal dat betrekking heeft op het huidige Zeeuws-Vlaanderen op te nemen. Dat gebied, dat nu tot de Nederlandse provincie Zeeland behoort, was gedurende de middeleeuwen staatkundig steeds een onderdeel van het graafschap Vlaanderen. Zo kwam het dat Vlaamse

abdijen en instellingen er omvangrijke bedijkingen verrichtten en er veel grondbezit verwierven. De Tachtigjarige Oorlog (1568-1648) leidde tot de afscheiding van de Noordelijke Nederlanden, waarbij Vlaanderen heel Zeeuws-Vlaanderen verloor. Dit betekende onder meer het einde van de Vier Ambachten: terwijl Axel en Axelambacht in 1586 werden veroverd nadat al in 1583 het Kwartier van Terneuzen was bezet, bleven Boekhoute- en Assenedeambacht Spaans. In 1604 viel het noorden van het Brugse Oost-Vrije met de steden Aardenburg, Biervliet, IJzendijke, Oostburg en Sint-Anna-ter-Muiden, definitief in Staatse handen. In 1633 werd ook Philippine tot overgave gedwongen, Hulst, Hulsterambacht en Sas van Gent volgden in 1644. Nadat ook nog het Land van Saaftinge was afgestaan, werd de nieuwe noordgrens van Vlaanderen in 1648 bekrachtigd door het Verdrag van Munster en in 1664 nauwkeurig vastgelegd door het Verdrag van Brussel. Deze grens heeft alle latere politieke feiten en opdelingen tot vandaag steeds overleefd. Terwijl het territorium aldus naar Nederland ging, bleef het overgrote deel van het middeleeuwse archief in Belgische archief-depots bewaard.

Zowel uit politiek-historisch als uit archivalisch oogpunt zou het onverantwoord zijn geweest de toponymie van Zeeuws-Vlaanderen geen plaats toe te kennen in het bestek van het project. Wat de geografische omschrijving verder aangaat: voor de aansluitende noordelijke zoom van Henegouwen heb ik er – met het oog op eventueel toekomstig taalgrensonderzoek – in de mate van het mogelijke naar gestreefd belangwekkende plaatsnamen die daar voorkomen, zowel Dietse als Romaanse, op te nemen.

M. Gysseling stond een plaatsnaamkundig woordenboek voor ogen dat zou lopen tot ca. 1500. Dat concept heb ik intussen uitgebreid met één uitzonderlijk volumineuze en representatieve bron: de kohieren van de 20ste penning (vanaf het derde kwart van de 16de eeuw) bewaard in Gentse Stadsarchief, waar nodig aan te vullen met de kohieren van 100ste penning bewaard in het Algemeen Rijksarchief te Brussel. Los van het woordenboekconcept had zowel M. Gysseling als J. De Brouwer voor een aantal gemeenten hier al opnemingswerk verricht. De

aanzienlijke lacunes die overbleven, heb ik zelf weggewerkt, zodat voor vrijwel alle gemeenten van Oost- en Zeeuws-Vlaanderen een toponymische momentopname uit het einde van de 16de eeuw voorhanden is. Ze vormt een mooie chronologische aanvulling op het middeleeuwse variantenapparaat en is tegelijk een prima hulpmiddel voor het thuisbrengen van zgn. losse toponiemen uit de oudere bronnen. Her en der aangezocht om materiaal voor de straatnaamgeving te bezorgen, had ik trouwens geleerd dat de penningkohieren vaak de laatste bron zijn die op dat vlak soelaas kan brengen.

Omvang

Wat de omvang van het bestand betreft, is een overzicht momenteel enkel in termen van steekkaarten mogelijk. M. Gysseling liet voor de middeleeuwen ca. 76.000 steekkaarten na; samen met die van het Toponymisch Woordenboek van 1960, die uiteraard ook worden opgenomen indien zij op het onderzoeksgebied betrekking hebben, worden dat ca. 83.500 steekkaarten. Zelf bracht ik ca. 197.000 steekkaarten aan. Veel meer dan ik excerpeerde M. Gysseling charters, veel meer dan hij bezocht ik de depots buiten Gent. In het totaal liggen zo ca. 280.500 steekkaarten ter beschikking voor de middeleeuwen. Hoeveel materiaal hier nog bijkomt van de Stichting Achiël De Vos, goed voor ca. 20.000 lemma's, is niet te overzien. Zeker is nu al dat het meeste materiaal betreffende de middeleeuwen hier dubbel geëxcerpeerd is; verder slaat heel wat materiaal van de stichting uitsluitend op de 16de eeuw (excerpten tot 1600/1625).

Ten slotte zijn er nog de excerpten uit de penningkohieren van J. De Brouwer, M. Gysseling en mijzelf: samen ca. 50.000 steekkaarten.

Uitvoering

Net als bij De Flou ruim honderd jaar geleden, rees de vraag: uitgave per gemeente of uitgave in de vorm van een doorlopend

alfabetisch corpus? Bij De Flou, waar geopteerd werd voor een doorlopend corpus, is het probleem naderhand ondervangen door het 'Toponymisch register' als onderdeel van de 'Indices op het Woordenboek der Toponymie' (1953) van de hand van dom Floribertus Rommel, die overigens ook Gysselings Toponymisch Woordenboek (1960) van een 'Index van oude vormen' voorzag.

Na lang weifelen heb ik, niet zonder tegenzin omdat M. Gysseling het zelf anders opgevat had, gekozen voor de eerste werkwijze, met name met het oog op het zo goed mogelijk identificeren, lokaliseren en samenbrengen van de attestaties en vormen. Gelukkig herleiden de huidige mogelijkheden van de digitalisering de eventuele nadelen verbonden aan een uitgave per gemeente tot een minimum. Het ligt in de bedoeling naast een boekvorm in miniversie (met enkel de namen van waterlopen, dorpen, gehuchten en complexen allerlei van enige omvang) een elektronische uitvoering (met het integrale corpus van de namen) ter beschikking te stellen.

Bij het samenstellen van het alfabetisch corpus worden de namen zoveel mogelijk gerangschikt onder hun oudste (en zo mogelijk zelfs etymologisch correcte) vorm, wat tevens een register met de moderne vormen wenselijk maakt.

Om versnippering te vermijden zijn onder één lemma doorgaans ook deeltoponiemen en samenstellingen samengebracht. Op die manier blijven semantisch-etymologisch samenhangende namen verenigd, tenminste indien hun geografische samenhang vaststaat. Zo vindt men Groot en Klein Kerkland en Kerklandstraat terug onder het lemma 'Kerkland' (Velzeke). Ondanks hun semantisch-etymologische samenhang worden namen als Grote Haandert en Kleine Haandert daarentegen niet samengebracht: ze duiden weliswaar historisch verbonden domeinen aan, maar die zijn respectievelijk gelegen in Massemen en in Velzeke. Evenmin worden namen als Grote Kouter en Kleine of Letterkouter samengebracht: zij duiden zij binnen één gemeente gelegen en dus historisch samenhangende, maar geografisch van elkaar gescheiden entiteiten aan. Het spreekt vanzelf dat voor dat soort ordening heel wat kennis van lokale

toestanden vereist is. Al de als dusdanig erkende 'volgelingen' worden telkens door middel van de interlinie aangekondigd.

Een andere knoop die moest worden doorgehakt, is die van de rangschikking van de vormen of citaten. Gelijke 'naakte vormen' laten zich (zoals in het TW, dat alleen met dat soort vormen werkt) probleemloos samenbrengen onder de vroegste attestatievorm. Met citaten bol van contextuele informatie kan dat beginsel ernstig in het gedrang komen. De linguïstische benadering staat hier plots oog in oog met de historische. Daar dit woordenboek op een linguïstisch standpunt staat, is gekozen voor het rangschikken per vorm en zo verder chronologisch, dus niet doorlopend chronologisch. Een nieuwe regel duidt telkens een nieuwe vorm aan, zodat het apparaat ook overzichtelijk blijft voor de historicus die naar de oudste vormen zoekt. Waar nodig en/of mogelijk, wordt een naamsverklaring voorgesteld, al dan niet voorafgegaan door een aantekening over de aard van de benoemde werkelijkheid.

M.b.t. de (erg belangrijke) situering van de namen, waarover voor veel gemeenten uitstekende documentatie bestaat en waarover voor andere dan weer helemaal niets voorhanden is, worden momenteel nog een aantal formules overwogen: een cartografisch corpus of een verwijzing naar de onderscheiden studies die kaartgegevens bevatten.

I.p.v. bronuitgaven (die men wel als leidraad kan gebruiken), excerpert men bij voorkeur de bronnen zelf. Kopieën en cartularia (in se kopieën) excerpert men enkel waar de originelen ontbreken of ontoegankelijk zijn. Kan het echt niet anders, dan vermeldt men zowel de datum van het origineel als van de kopie. Vanuit paleografisch en linguïstisch standpunt verdient het aanbeveling in de excerpten – zeker wat de plaatsnaam en het bijgaande lidwoord betreft – conjecturen (opgeloste verkortingen) in cursief te zetten en de oude tekens *u* en *i* niet tot *v* en *j* te normaliseren (De Stichting Achiel De Vos doet het hier telkens anders).

Nog een woord inzake de opgave van de identiteit van de opnemers. In de Bronnenlijst staat het door M. Gysseling verzamelde materiaal in cursief, het door mij verzamelde in romein.

Doorgaans zijn M. Gysselings excerpten ook nog herkenbaar aan het door hem ter aanduiding van het archieffonds destijds gehanteerde zgn. verkortingsstelsel, een systeem waaraan ik niet al te veel getornd heb. Om plaatsruimte te winnen, gebruik ik zelf bij de opgave van zowel het archiefdepot als het archieffonds het zgn. initialenstelsel.

Voor de penningkohieren is de opneming in de Bronnenlijst gemarkeerd door de respectieve initialen G (Gysseling), DB (De Brouwer) en VD (Van Durme). Het materiaal van de Stichting Achiel De Vos is herkenbaar aan het gehanteerde systeem van bronaanduiding, dat geheel en al van het mijne afwijkt.

Model van uitvoering. Voorbeeld: de naam Hingwardinge

Hingwardinge <ten zuiden van Hon> [Hon = Hontenisse]

ubi riuum qui dicitur hinwardinga cadit in vogala, 1228, BGS D 621 o.

hinwardingha, 1228, BGS D 621 o. (1239, BGS D 720 o.); *ubi ... hinwardingha cadit in wella*, 1228/29, BGS D 613 o.

hingwardinghe, 1241, BGS D 739 o.

hingverdinga, 1253, BGS D 750 o.

Stroomgeul bij de Vogel, naderhand afgedamd en fungerend als grens tussen het werkerrein van de abdij Ten Duinen en dat van de abdij Ter Doest. Germ. persoonsnaam *Ingward* + *inga*.

Een veelkleurige natuur- en cultuurspiegel

Naarmate het opnemingswerk vorderde, werd het steeds duidelijker welk schitterend palet van landschappen allerlei door de Oost- en Zeeuws-Vlaamse toponymie weerspiegeld wordt. Zo zijn er: de semilitorale zone aan de Westerschelde, de aansluitende polders en veengebieden van Zeeuws- en noordelijk Oost-Vlaanderen met de vele littekens die er door de turf-

exploitatie zijn nagelaten, Binnen-Vlaanderen met zijn bossen en heidevelden en de ontginning ervan, de omgeving van Gent met een kouterlandschap gedomineerd door de twee grote abdijen, een scenario dat men op de Zuid-Oost-Vlaamse kouterruggen herhaald ziet en visueel nog steeds kan herkennen, en ten slotte de hooggelegen zuidelijke rand met de beboste keten van zgn. getuigenheuvels waarvan in onze provincie de Hotond ('hoge begraafplaats') de hoogste (150 m) en de Oudenberg ('hoge heuvel' of 'heuvel van Aldo') de laagste (110 m) is.

Die regenboog krijgt er nog een aantal taallandschappelijke kleurtjes bij. In de eerste plaats doordat vanaf de vroege middeleeuwen tot omstreeks 1100 op die heuvels en ook een stuk noordelijker naast het Diets het Romaans klonk. Van datzelfde Romaans vindt men overigens ook de sporen in een extreem oostelijk Oost-Vlaamse gemeente als Meldert, maar daar dan als onderdeel van een Romaanse enclave die er ontstaan was ten gevolge van de immigratie van Romaanstaligen in de eerste helft van de 11de eeuw (zie hierover uitvoerig: GNSF, 338-555). In de tweede plaats door de vele dialectlandschappelijke schakeringen, die ook in de toponymie hun naamkaartje hebben nagelaten. Zo ondergingen de plaatsnamen in de Denderstreek de verbrabant-sing met stadjes als Dendermonde, Aalst, Ninove en Geraardsbergen als voorposten.

En al even belangrijk vanuit dialectologisch opzicht is de tegenstelling tussen het stedelijke en het landelijke plaatsnamenlandschap. Zoals stadsdialecten gingen contrasteren met de dialecten van het omliggende platteland, tekende ook de toponymie van de steden zich 'insulair' af: typische namen voor omwallingen, waters, straten, gebouwen, molens, enz. Zoals vaak dialectkenmerken van de ene stad naar de andere worden 'gecatapulteerd', ontlenen straten en zelfs reeksen van straten van een stad vaak hun naam aan die van een andere stad. Zo ontving Dendermonde een Berouwstraat, een Hoogpoort, een Koornaard, een Korte Munte, een Ridderstraat, een Savaanstraat, een Scheldestraat, een Stoofstraat, een Zuivelsteeg, zelfs een Kontentast (als naam van een hoerenbuurtje) van de grote zusterstad Gent.

Relevantie en nut van het woordenboek

Nu de naamkunde als linguïstische discipline het harder dan ooit te verduren krijgt, kan men zich vragen stellen bij de zin van onderhavig woordenboekproject.

Immers, bij nader toezien lijkt het wel een paradox: een discipline die op de universitaire echelons in de verdrukking komt, terwijl het studentenforum er zelf als keuzevak om vraagt en terwijl uit vele hoeken van de samenleving oprechte belangstelling blijft opklinken.

Zonder enige overdrijving meen ik hier te mogen stellen: het woordenboek wordt een goudmijn met systematisch verzamelde betrouwbare vormen voor velerlei toponymisch, historisch-linguïstisch, algemeen historisch, lokaal historisch, historisch-geografisch, archeologisch, genealogisch, botanisch, biologisch en ecologisch onderzoek. Tegelijk wordt een bestand gecreëerd waaruit voortaan alle Oost- en Zeeuws-Vlaamse steden en gemeenten rijkelijk en zonder omwegen kunnen putten bij de naamgeving van het openbare domein.

Aan de hand van vijf klinkende Romaanse resp. Romaans ogende toponiemen op huidige Vlaamssprekende bodem tracht ik het nut van het TWOZV (*Toponymisch Woordenboek van Oost- en Zeeuws-Vlaanderen*) aan te tonen en tevens even de beperking ervan te onderstrepen.

Voor de eerste drie namen, 'Eifleid' > IJveloot, 'Hokeida' > Okaai en 'Maltrau' > Matrouw, keer ik via de GNSF (*Galloromaniae Neerlandicae Submersae Fragmenta*), waar men alle onderstaande sigels en verkortingen uitgelegd vindt, terug naar het TW (*Toponymisch Woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland*). 'Eifleid' en 'Hokeida' konden al in de GNSF gelokaliseerd en verklaard worden, 'Maltrau' echter niet. De vierde naam, Traveins, legde ik in de GNSF uit als een Romaanse naam, maar een recente dorpsmonografie verwees deze opvatting naar de legende. Boereng, de vijfde naam ten slotte, ter benoeming van een momenteel grotendeels door Vlamingen bewoond gehucht van Twee Akren in Henegouwen, gaf zijn etymologie slechts prijs nadat

ik mijn materiaalverzameling in principe al had afgesloten. Hieruit vloeit de triviale conclusie voort dat een woordenboek wel nooit geheel af is.

IJVELOOT, Everbeek

TW, 307:

‘EIFLEID’ (onb. in pagus Brabant; in Land van Aalst?) *Eifleid*, 868 kop. 18^e, M 34, p. 36 Cf. Aiflois

GNSF, 186-187:

(niet gedateerd, volgens Gyss. “868”, volgens Devroey “ca. 889”) kop. 18de eeuw in pago Brabantinse ... Nahtinas sive ad S(an)c(t)as: S(anc)te Reneld [] / Sigulfi villa. Segelsem. / Offinbeke. / Vercenau . Verzenal / *Eifleid*. / Gevingeheim. / Baliolis. / Eroldingaheim. / Amolringeheim. / Bruchheim. / Lotice / Makingeheim. Alost. / Ducia. / Saroldingas . Saradecque. / (p. 36) Hardigisheim. / Cella in Amtonio cum appendicibus suis. / Ahacrux. / Scentlabeke. (p. 37) (Rijksarch. Bergen, cart. nr. 34 - Lobbes); einde 10de eeuw-1038 kop. 18de eeuw *Ggitfledis* (p. 29), Rijksarchief Bergen, cart. nr. 115 - Lobbes⁽²⁾; 1401 le couture de *Nivelois*, Kurth, I, 161; 1514 *Niveloit*, 1559 *Nyveloot*, Decamps, 99; midden 19de eeuw *Neyveloot*, *Nyveloot*, *Nyvelot*, Atl. Buurtw. Everbeek; 1904 *Yveloot*, Guyot, Nouv. Dict., 500.

⁽²⁾ De GNSF boog zich ook over twee andere namen uit deze bezitslijst: Offinbeke en Ahacrux. Ahacrux, door het TW (p. 40) niet precies gelokaliseerd (‘inc., dans le pagus de Brabant’) wordt geïdentificeerd met Heikruis (GNSF, 504 en Addenda) en wordt uitgelegd als een van de vroegste attestaties van een naam samengesteld met Germ. *aha ‘water’ (vgl. elders Kruisborre).

Offinbeke op zijn beurt levert meer problemen op. Het TW, 758: ‘(onb., in Land van Aalst): *Offinbeka*, 866 kop. 18e, M 34, p. 12 – *Offinbeke*, 868 kop. id. ib. 36 – *Offenbeka*, 1225, Ou 688. De GNSF, 496: identificatie als *Offebais* (1396 *Offebais*, 1456 *Offrebais*) in Steenkerke, nu ’s-Gravenbrakel, mogelijk ten onrechte (zie hieronder). De vormen van het TWOZV brengen nu immers aan het licht dat de Boudewijn van 1225 (vgl. *signum Balduini de Offenbeka*) als getuige optrad van een schenking te Vosselare door Daniël van Machelen. Dezelfde Boudewijn dient te worden geïdentificeerd als afkomstig van Oeselgem aan de Leie nabij Zulte: vgl. te Oeselgem 1420 *tgoed tHoffe(n)beke*, *tgoed tOssenbeke* (sic!), 1420, Gs 330/17, 268 v°. Vgl. verder, voor de vorm *Ossenbeke*, nog de zonderlinge vorm *Hotsubece*, eind 10de eeuw – 1038 kop. 18e eeuw, M C 115, 28 (= RABergen, Cart. 115 van Lobbes). Horen de in het TW samen-gebrachte excerpten wel echt samen? Of was ‘Offenbeke in de Leiegouw’, soms een aanhankelijkheid van een ander domein van Lobbes uit de Brabantgouw, die tot het begin van de 11de eeuw inderdaad nog tot de Schelde reikte?

Uitspr. [den eveloot] (Ev.).

'Uit het variantenapparaat kan blijken, hoe de naam vroeg, maar dan slechts even, in het licht van de geschiedenis treedt, meer bepaald ter aanduiding van een domein, in een tweetal bezitslijsten van de abdij van Lobbes, die vooral in het Dendergebied en in oostelijk Zuid-Oost-Vlaanderen veel bezittingen had verkregen.

Wat de etymologie betreft, kunnen alle vraagtekens worden weggenomen: vgl. Carnoy 1948-49, 348: Yvleux (onder Xhendremael), vroeger *liveuloir*, nu *îvleû*, teruggaand op Rom. **ebuletum*, waarin Lat. *ebulus*, Fr. *hièble* (met hyperkorrekte *h* dus), in botanische termen *sambucus ebulus*, waarover Meyer-Lübke en vooral FEW, III, 202 s.v. *ebulum* "kruidvlier (laag, zwarte vruchten, stinkend)", in de Lage Landen inheems; zie verder Hoops, 264 over de invoer van deze plant in Brittannië "im Lauf der angelsächsischen Periode", vgl. Oeng. *wealwyrt*, *ellenwyrt* en ... *eofole*, dit laatste dus als leenwoord'.

TWOZV:

Dezelfde gegevens tot 1500, maar transcriptie uit de bronnen zelf:

Eifleid 868 (dat. Gyss.), ca. 889 (dat. Devroey) kop. 18de eeuw, M C 34, 36-37; *Ggitfledis* eind 10de eeuw – 1038 kop. 18de eeuw, M C 115, 29.

en le couture de Nivelois 1401 T G 242, 167 v°.

OKAAI, Teralfene

TW, 503:

'HOKEIDA' (onb. ca. Aalst: Al?) siluam que *Hokeida* uocatur, 1164, Ws A – *Hokeida*, 1168, Ws A. Eventueel Hokuit onder Beert : Br? Rom. collectief op *-eta*. Cf. Hokoie.

GNSF, 472-475:

1164 kop. 17de eeuw siluam meam quae *Hokeida* vocatur pro anima mea ac parentum meorum in restitutionem damni et ecclesia. eleemosijnam liberaliter ecclesiae contuli, De Marneffe, 183 (charter Affligem 1164: Diederik, heer van Aalst, draagt aan de abdij van Affligem het bos Okaai over; zie ook infra); 1168 orig. vnde ego Philippus dei gratia comes Flandrie silvam que *Hokeida* vocatur ecclesie Haffligemensi sicut in scripto nepotis mei Theoderici continetur confirmo, Fontes 8, 6 (charter Affligem 1168: Filips, graaf van Vlaanderen en neef van Diederik van Aalst, bevestigt de inhoud van charter Affligem 1164);

diverse latere varianten en samenstellingen, geput uit publicaties en scripties. Nu *Okaaistraat* in Teralfene (grens Essene).

Uitspr. [de Kabeek] (Es.); [de Ko-e] (Teralf.).

Zeer lange kritische bespreking van de in Herbillon & Legros 1960 voorgestelde etymologie 'ancien wallon *hok*, f. 'épine (arbrisseau)', een Diets leenwoord, met (wellicht tevergeefs) het alternatieve voorstel Diets *hok* 'hoop' > 'struik'.

TWOZV:

Niet opgenomen, want in Vlaams-Brabant.

MATROUW, Parike

TW:

Geen situering van deze naam onder Parike.

GNSF, 224:

1423 ... weeden ... te *Metrau*, Gysseling 1950a, 21; 1571 te *Metrau*, te *Mortrau*, CMT BROU.

1571 *ande Metrau strate*, CMT BROU; 1589 *de Metraustraete* (Sint-Maria-Lierde), CMT BROU; 1985 *Matrouwstraat*, SB .

Uitspr. [de Matrouwstruote] (Par.).

'Rom. **mortarellus* bij Lat. *mortarius* "vijzel > modderpoel" (FEW, VI (2-3), 149-150), zou blijken uit 1571 *mortrau*: *au* uit *els*'.

TWOZV:

in loco qui dicitur *Maltrau*, in loco qui dicitur *Mautrau* 1236 kop. 1264, T SM 79, 190 en 196 (T SM 81, 152); te *Mottrau*, 1490, Gs 330/39, 104 r°; enz.

Op dezelfde plaats heeft evenwel ook wel betrekking uit het TW (p. 656): 'MALTRAU' (inc., arr. Ath ou Tournai) *Maltrau* (avant 1106) cop. fin 12^e, M 80, 25 r°.

Rom. *malum traucum* 'mauvais trou'.

Conclusie: etymologie geklaard door het TW, lokalisering geklaard door het TWZOV!

TRAVEINS, Sint-Goriks-Oudenhove

TW:

Geen vermelding van oude vormen.

GNSF, 260-261:

1417 up *Troweys*, SA Gent, Gedele 16, 166 v°; 1571 int *Rauweijs*, *Traveys*, *Trauveys*, CMT BROU; einde 17de eeuw *het Raveys*, *thof te Raveys*, *de bossen van het Raveys*, RA Ronse, Velzeke 93, 113 r°, 116 r°; 1985 *Traveins*, SB.

Uitspr. [Travains] (Sint-G.).

‘Wij staan hier voor een Rom. PLN of een Rom. leenwoord met uiterst beperkte verbreding als PLN: Ofr. *troé* adj. “hol”, waaruit Mfr. *trauwée* “opening, gat” (Tournai 1500), Mons *troée* “doorgang in een kouterhaag”, Rouchi *trauée*, enz., dus blijkbaar uit Rom. **traucatam*, waarvoor Merovingerland. **Traucum* “gat” (Lex Ribuarica, 8ste eeuw *traugum*) lijkt het grondwoord te zijn, zie FEW, XIII (2), 228-232. Het woord komt veelvuldig als PLN voor, vgl. *Trouée* (3x) in Morlet 1953-55: *RIO* 6 (1954), 36.

De slot-*s* moet een pluralis-*s* voorstellen. De formatie kan er aanvankelijk als *Bois Travez* te Glons (Kurth, I, 176) hebben uitgezien: in dat geval attributief *travez* dus’.

TWOZV:

In 2010 publiceerde Brecht Persoons zijn ‘Toponymie van Sint-Goriks-Oudenhove tot 1650’, deels op basis van het materiaal van het TWOZV dat destijds al toegankelijk was. Voor de naam Traveins kwam hij tot de bevinding dat de vorm van 1417 een alleenstaande vorm voorstelt, een soort (op zijn Romaans) etymologiserende zijsprong. Hij stelde de volgende evolutie voor: te Veys (familienaam Veis) > *ter Veys > *Tarveys > Traveys > Traveyns. Traveins is dus zeker geen volwaardige Romaanse naam.

Dat deze hypothese wel degelijk hout snijdt⁽³⁾, wordt bevestigd door het materiaal uit het TWZOV zoals het intussen verder beschikbaar is:

vp de Nedercoutere vp den wech te *Veys* waert, vp de Neder coutere vp de beke te *Veys*, 1351, G SB K 2543, 31 v°, 32 v°; bouen *Veys* 1388, M R 319, 10 v°; vp *Troweys* vp den Wormerdriesch, 1417, Gs 330/16, 166 r°.

jn *Feysch mersch*, 1455, Gs 330/26, 540 v°; 1490 vp de Nedercautere jeghen den *Veys mersch*, 1490, Gs 330/38, 360 r°.

BOERENG, Twee Akren

In Twee Akren (Hen.), net ten zuiden van de Grote Buizemont van Geraardsbergen, ligt het gehucht Boereng. G. Decamps beschrijft het als volgt: ‘*Boureng*, *Bouraing*, *Bourent*, colline élevée d’où l’on jouit d’une admirable vue, agrémentée de multiples fontaines; le nom doit se décomposer en *bour*, *bor*, profondeur, creux, et *reng*, *raing*, enclos,

⁽³⁾ Ook de door de auteur voor de Oudenhofse naam Verren voorgestelde etymologie (‘ver-hem’) wordt door het nieuwe materiaal van het TWOZV bevestigd: onder *V(er)neem* te Michelbeke waert, ca. 1310, G N H 19; onder *Verren* te Migherbeken waerd, 1351, G SB K 2543, 32 v°.

courtil et, par extension, métairie, ferme'; c'est donc 'la maison dans un fond' (Decamps 1907).

TW:

Geen vermelding van oude vormen.

GNSF:

Geen behandeling van de naam wegens gebrek aan oude en bewijskrachtige vormen.

TWOZV:

Onlangs werd mij in een plaatselijk weekblad gevraagd naar een deugdelijke verklaring van de naam. Afgaande op de vorm Boereng zelf suggereerde ik toen een geromaniseerde Germaanse plaatsnaam samengesteld met *-haim*. De streek tussen Geraardsbergen en Aat, die vanaf de vroege middeleeuwen grotendeels Germaanstalig was, verfranste goeddeels na de 12de eeuw. Bij het postuleren van een naam op *-haim* liet ik mij leiden door voorbeelden uit de streek zoals de naam Hou-raing te Lessen, die in het bekende Oudenaardse Veil Rentier van ca. 1275 reeds als *Hourrehaing* en *Ourehaing* (f° 110 r°-v°) verschijnt, maar in werkelijkheid een Germaanse naam op *-haim* is: 1079 *Wilreham*, 1181 *Olrem*, 1191 *Vrrehaim*.

Van de naam Boereng kreeg ik onlangs echter oudere en veel bewijskrachtiger vormen onder ogen, meer bepaald al bladerend in het 'Liber Amicorum Jan Buntinx', waar op p. 85-95 een oorkonde van het einde van de 13de eeuw wordt uitgegeven, met een opsomming van gevallen waarin poorters en buitenpoorters van Geraardsbergen betrokken waren en waarbij de baljuw van die stad in de uitoefening van zijn functie in Henegouwen optrad.

Voor het TWOZV is dit het resultaat:

eind 13de eeuw *Gerars de Borrayn manans a Akerne*, *Gherars de Borrayn* X F 1, 1001; 1474 *au chemin dAcrene a Bourench* M H 2, 77 v°.

Probleemloos brengen die vormen ons aan de frequente Romaanse plaatsnaam Beaurain(g), traditioneel verklaard als *bellum* 'mooi' + *ramum* (accusatief) 'twijg > rijshout > bos', vgl. TF, 262 s.v. *raim*, *rain*, TGF, 1214 en TW, 109-110. In Twee Akren werd de naam achtereenvolgens de speelbal van Dietse en Romaanse klankevolutie.

Het opteren voor een etymologie op basis van *ramum* laat ons veronderstellen dat Boereng en Buizemont ooit deel uitmaakten van één groot boscomplex op de grens van Vlaanderen en Henegouwen. Boereng verdiende dus ruimschoots een plaats in de GNSF.

Literatuur

- DB = M. GYSSELING & A.C.F. KOCH, *Diplomata Belgica ante annum millesimum centesimum scripta*. Brussel, 1950.
- Decamps 1907 = G. DECAMPS, *Les communes de la région de Soignies*. Mons, 1907.
- Devroey 1986 = J.P. DEVROEY, *Le polyptique et les listes de biens de l'abbaye Saint-Pierre de Lobbes (IX-XI siècles)*. Edition critique. Bruxelles, 1986.
- Fayen 1906 = A. FAYEN, *Liber Traditionum Sancti Petri Blandiniensis*. Gand, 1906.
- FEW = *Französisches Etymologisches Wörterbuch*.
- GNSF = L. VAN DURME, *Galloromaniae Neerlandicae Submersae Fragmenta*. Gent, 1996.
- Gysseling & Verhulst 1964 = M. GYSSELING & A. VERHULST, *Het oudste goederenregister van de Sint-Baafsabdij te Gent (eerste helft XIIIe eeuw)*. Brugge, 1964.
- Herbillon & Legros 1960 = J. HERBILLON & E. LEGROS, Ancien wallon *hok*, f. 'épine (arbrisseau)'. *Les dialectes belgo-romans* 17 (1960), 133-137.
- Persoons 2010 = B. PERSOONS, Toponymie van Sint-Goriks-Oudenhove tot 1650. *HKCT&D* 82 (2010), 177-323.
- TF = A. VINCENT, *Toponymie de la France*. Bruxelles, 1937.
- TGF = E. NÈGRE, *Toponymie générale de la France*. Genève, 1990-91.
- TW = M. GYSSELING, *Toponymisch Woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland (vóór 1226)*. Brussel-Tongeren, 1960.
- TWOZV = *Toponymisch Woordenboek van Oost- en Zeeuws-Vlaanderen op basis van het door dr. Maurits Gysseling en andere onderzoekers nagelaten materiaal, exhaustief aangevuld* (in voorbereiding).
- Wyffels 1981 = C. WYFFELS, Gerechtig optreden van de baljuw van Geraardsbergen in Henegouwen in de 13^e eeuw. In: *Recht en instellingen in de Oude Nederlanden tijdens de middeleeuwen en de Nieuwe Tijd. Liber Amicorum Jan Buntinx*. Leuven. 1981, 85-95.

Voor de sigels m.b.t. de respectieve archiefdepots en -fondsen: zie 'Toponymisch Woordenboek van Oost- en Zeeuws-Vlaanderen' (in voorbereiding, bij de auteur).